

Blijf wandelen

Peter Paul Witsen

Uitgave: Bureau Westerlengte,
in opdracht van de provincie Utrecht
© Tekst en beeld: Peter Paul Witsen

Met dank aan:
Annelies Camping
Nicoline Hanny
Mariëlle Hoefsloot
Wim Jollie
Paul Roncken

Peter Paul Witsen (1964) is sinds 2000 gevestigd als zelfstandig planoloog onder de bedrijfsnaam 'Westerlengte – tekst en advies voor ruimte en beleid'. Hij combineert planologisch beleidsadvies met vakjournalistiek op het gebied van de ruimtelijke ordening, stedenbouw en landschapsontwikkeling. Hij studeerde planologie aan de Universiteit van Amsterdam en werkte tot 2000 bij Inro, het toenmalige instituut voor regionale ontwikkeling van TNO. Van 1999 tot 2015 was hij redacteur bij het tijdschrift Blauwe Kamer.

Deze publicatie is geschreven ter gelegenheid van de Dag Ruimtelijke Kwaliteit van de provincie Utrecht op 13 april 2017 en is mede mogelijk gemaakt door het Innovatieprogramma Fysieke Leefomgeving van de provincie. De stellingen en conclusies in het essay komen volledig voor verantwoording van de auteur. Ze geven geen provinciaal beleid weer.

Amsterdam, april 2017

Blijf wandelen

*“To learn something new,
take the path you took
yesterday”*

– John Burroughs (1837-1921), *Amerikaans
natuurbeschermer van het eerste uur*

Proloog

Schrijfster Alexandra Horowitz liep steeds hetzelfde blokje om in New York. Telkens in ander gezelschap. Met een blinde dame, die de luifels aan de gevels wist aan te wijzen dankzij de resonantie van de tik met haar stok op de stoep (maar ze wel stelselmatig enkele centimeters te breed inschatte). Met een typograaf, die weinig waardering kon opbrengen voor publieke mededelingen gedaan in Helvetica of een ander standaard-computerlettertje. Met haar zoontje, dat vooral oog had voor de vrachtwagens. Na het rondje met de geoloog zag zij geen gebouwen meer, maar woeste anachronistische schilderijen: composities van 330 miljoen jaar oude kalksteen uit Indiana, Italiaans marmer en lokaal schistgesteente waar de sporen van de ijstijd nog op zichtbaar waren.

1 Een park dat geen park wil zijn

Een wandeling door Noorderpark-Ruigenhoek bij Utrecht is niet zomaar een wandeling door het park. Er liggen veel verhalen besloten in het polderlandschap, meer dan op het eerste gezicht lijkt. Sommige bezoekers kunnen vertellen over de regenboogforellen en ruisvoortjes in de visvijver, anderen over *crowd planning* bij festivals. Een historicus ziet de forten van de Waterlinie en hun positie in het inundeerbare landschap. Ecologen bekijken Fort Ruigenhoek als habitat voor 99 soorten korstmossen en kunnen uitleggen hoe dassen de houten damwand van het naastgelegen natuurzwembad benutten om in het fort hun burcht te bouwen.

Planologen en landschapsarchitecten zijn waarschijnlijk de enigen die ook echt een park zien als ze door het Noorderpark wandelen. Het is, ondanks een systematisch opgezette en uitgevoerde landinrichting uit de jaren negentig, een diffuus groengebied aan de stadsrand gebleven, zonder heldere afbakening. Het is

vanuit de stad lastig bereikbaar, daardoor een domein voor fijnproevers en rustzoekers, af en toe opgeschrikt door een massa-event. Een planningslandschap dat klopt met hoe het is uitgedacht, maar zonder eigen hartslag.

Iedere tijd zijn eigen kwaliteit

De jaren negentig waren de jaren van economische voorspoed, internationaal optimisme en een indrukwekkende inhaalslag in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Het kwaliteitsbesef was expliciet in het beleid aanwezig. De planologenbijbel uit die tijd, de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening van de rijksoverheid, benoemde de drieslag gebruikswaarde, toekomstwaarde en belevingswaarde als samenstellende componenten van 'ruimtelijke kwaliteit'.

Maar juist het abstracte, generieke karakter van die drie componenten toont aan dat het ontbrak aan een gedeeld kwaliteitsbeeld. Het zou een vergissing zijn om

Noorderpark
Ruigenhoek

te denken dat kwaliteit daarvóór niet aan de orde was. Het ‘bouwen voor de buurt’ en de ‘humane stedenbouw’ uit de jaren zeventig stonden voor een specifieke kwaliteitsambitie, namelijk om de bouw terug naar de menselijke schaal te brengen. Net zoals de ‘licht, lucht en ruimte’ van de stedenbouw daarvoor, met haar hoogbouw in een groen-stedelijke omgeving, kwaliteitsgedreven was: ze zou de stad weer gezond maken. Iedere tijd zijn eigen kwaliteit, en vaak is die kwaliteit een reactie op de tekortkomingen van de periode ervoor. Dat roept de vraag op waar de omgevingskwaliteit van 2017 op reageert.

De Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening stond niet alleen voor een nieuw besef van ‘ruimtelijke kwaliteit’, maar ook voor een omslag naar een marktgerichte benadering in de ruimtelijke ontwikkeling. Onder invloed daarvan kreeg de term ruimtelijke kwaliteit gaandeweg de beperkte lading van consumentenkwaliteit. Woningen werden gebouwd voor ‘woonconsumenten’ en ook de term ‘consumptielandschap’ ontstond. Consumenten moesten van het landschap kunnen genieten (vanaf het fiets- of wandelpad, maar ook vanuit het vakantiehuisje of vanaf de snelweg) en daarvoor moest het in de eerste plaats mooi en aantrekkelijk zijn.

De omvang van de ruimtelijke opgave maakte dat grote structuren en programma’s de ruimtelijke ontwikkeling bepaalden: het Vinex-bouwprogramma, de ecologische hoofdstructuur, de mainports met hun achterlandverbindingen. Er werd gebouwd door organisaties zonder gezicht voor doelgroepen zonder gezicht. Burgers participeerden, maar vooral op de microschaal van het dorp of de herstructureringswijk. De transformaties en bouwprojecten werden met verwondering, verbazing en verontwaardiging gadeslagen. Anonieme woningmarkten, natuurnetwerken, internationale concurrentievoordelen – op een dag stonden ze zomaar bij jou op de stoep.

Een uitwijkplaats

Het Noorderpark is zo’n uitvloeisel van grote structuren en anonieme markten. De redenering van destijds is eenvoudig te volgen. Tussen Utrecht en Hilversum was een bufferzone nodig om verdere verstedelijking tegen te gaan en ruimte te maken voor natuurontwikkeling. Het gebied viel onder de Randstadgroenstructuur en het strategisch groenproject ‘Utrecht e.o.’, dus de investeringsmiddelen waren er. De zone direct langs de stad werd bestemd voor recreatie – logisch, want daar is de recreatiebehoefte het grootst. De karakteristiek van het

polderlandschap, ook nog eens onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, mocht daarbij niet verloren gaan. Dus werden fiets- en wandelroutes aangelegd, picknickplekken ingericht en informatiepanelen neergezet.

Achteraf kan je vaststellen dat de paden in het polderland aantrekkelijker zijn voor langeafstands-wandelaars en toerfietsers dan voor ommetjes of dagrecreatie, dat het aangrenzende Overvecht nu net de groenste woonwijk van Utrecht is en dat de bossen en plassen in de omgeving een grotere aantrekkingskracht op dagrecreanten uitoefenen. In 2012 volgende nieuwe publieke investeringen, geconcentreerd op de zone nabij de stad: Noorderpark Ruigenhoek. Maar de recreatiefunctie is nog steeds niet dwingend genoeg om een agrarische productiekavel pal aan de stadsgrens van kleur te doen verschieten. Het Noorderpark is een uitwijkplaats voor recreatief gebruik waar elders geen plaats voor is. Sommige waren ingepland, andere dienden zich aan. Dat geldt zowel voor de festivals als voor de forelvisjver, die op initiatief van een visvereniging is gegraven.

Recreatieve zwaartepunten, voor zover aanwezig, zijn deels terug te voeren op particulier initiatief. Dat is ook de lijn waarlangs de provincie Utrecht en de andere betrokken overheden nu versterking van die kwaliteit zoeken. Door bezoekers en professioneel betrokkenen te bevragen, en hen te vragen wie nog meer bevroegd moet worden, probeerden zij sluimerende initiatieven op het spoor te komen die het Noorderpark smoel geven en onderdeel van de samenleving kunnen maken.

Het allerkleinste schaalniveau

Zo'n benadering sluit aan bij het beeld van omgevingskwaliteit na de Vinex-periode. Mensen hebben hun fysieke leefomgeving nodig om hun ambities waar te maken en hebben een intrinsieke behoefte om zich hun leefomgeving eigen te maken. Het allerkleinste, persoonlijke schaalniveau kwam bij veel transformaties in de Vinex-periode niet aan bod. Dat heeft bijgedragen aan de vervreemding die nu zo prominent aanwezig is in de politiek. Hoogleraar transitiekunde en kantelaar Jan Rotmans onderscheidt menselijke waarden en systeemwaarden, waarbij systeemwaarden in het verleden veel te dominant zijn geweest. Net als in de zorg, het

onderwijs, de economie en andere maatschappelijke domeinen is er in het omgevingsbeleid ruimte nodig voor menselijke waarden (zoals aandacht, vertrouwen en keuzevrijheid), voor de mens als persoonlijkheid.

Bij de gekozen aanpak voor Noorderpark Ruigenhoek hoort dan ook een ruimhartige opstelling tegenover bewoners en ondernemers die kansen zien, mits hun initiatief daadwerkelijk een versterking van het gebied betekent. Daarvoor is in de eerste plaats een eenduidig beeld nodig van wat dit voor gebied is; laten we zeggen ‘een publiek polderpark aan de rand van een grote stad met een hoge ecologische en cultuurhistorische waarde’. Initiatieven moeten zich tot zo’n beeld verhouden en het kan aan de initiatiefnemers worden overgelaten om aan te geven hoe zij specifieke gebiedswaarden (zoals waterwinning en landschapspatronen) respecteren of versterken. Dan moet het gek lopen als er geen plek voor te vinden is.

Zodra de loop erin is en het beeld scherp is van welke betekenis het Noorderpark voor zijn omgeving kan hebben, vindt het gebied zijn plek in de samenleving. Pas dan breekt het moment aan om prioriteit te geven aan de samenhang, door te investeren in ruimtelijke patronen, structuren en verbindingen. Dat kan de overheid doen, maar wellicht vormen eigenaren en beheerders van parkvoorzieningen tegen die tijd een sterke community die daar ook een rol in kan hebben.

2 Puzzelen aan het Merwedekanaal

Pas toen het systeem strandde, ontstond ruimte voor de menselijke waarden. Toen de bouwproductie in 2008 met een doffe plof op de bodem viel, zagen particuliere initiatiefnemers hun kans schoon, vooral in de stad. Zij namen vrijgekomen gebouwen in gebruik om bedrijven of buurtvoorzieningen te starten, zij organiseerden zich in collectieven en creëerden eigen ontmoetingsplaatsen, zij legden stadstuinen en speelplekken aan in de openbare ruimte. Dat gebeurde ook in Utrecht, waar veel bedrijventerreinen opnieuw ontgonnen werden door kunstenaars en ondernemers. Zo ook de gebouwen en het terrein van de medische groothandel OPG aan het Merwedekanaal. Daar vestigde zich een community van creatieve ondernemers, Vechtclub XL, inmiddels uitgebouwd tot een ontmoetingsplek met een eigen culturele programmering.

Vechtclub XL is het meest levendige stukje van de 65 hectare grote Merwedekanaalzone. Dit gebied is een

aaneenschakeling van industriegebieden waar veel bedrijven vertrokken zijn. Het is in beeld voor de bouw van maximaal 10.000 woningen in een hoogstedelijke omgeving. Die keuze ligt voor de hand, in een stad waar de woningmarkt onder zware druk staat en in een tijd waarin veel mensen kiezen voor een leven in de stad. De gemeente bereidt zich op de transformatie voor, de provincie ook, grondeigenaren kiezen positie. Een drietal Utrechters dat professioneel bij locatieontwikkeling betrokken is, wierp zich in 2012 op als verbindende partij. Onder de noemer Meer Merwede zetten zij zich in voor een ‘proces waarbij ontwikkelaars, eigenaren, gemeente, bewoners en ondernemers gezamenlijk en op gelijke voet samenwerken aan de gebiedsontwikkeling’. Met interventies in de openbare ruimte en publieke evenementen willen zij het gebied zichtbaar maken – tijdelijk gebruik is de afgelopen jaren een effectieve methode gebleken om de potenties van een gebied te onderzoeken.

City Campus Max
en Tvogether,
Merwedekanaalzone

Nu de crisisjaren achter de rug zijn, ontstaat weer de roep om een integraal plan. Een 'organische ontwikkeling' staat nog steeds op het wensenlijstje, maar de opgaven voor de Merwedekanaalzone zijn groot, groter dan het gebied zelf. De gemeente heeft zich voorgenomen om 'gezondheid' als bijzondere kwaliteit van de stedelijke ontwikkeling te omarmen, onder de noemer Healthy Urban Living. De provincie legt de nadruk op een klimaatbestendige ontwikkeling met voldoende groen en water in de openbare ruimte, een ambitie die heel goed samen kan gaan met de gemeentelijke prioriteit. Eigenaren in het middengebied, 'deelgebied 5' waar veel woningen gebouwd kunnen worden, hebben zich georganiseerd. Vechtclub XL wil graag door. Al die partijen laten stedenbouwkundige ontwerpen maken om hun invalshoek of belang te onderzoeken. Intussen spelen hier de complicaties die bij veel binnenstedelijke transformaties aan de orde zijn: de extra verkeersdruk op het stedelijke wegennet, de hinderzones vanaf de weg, de bodemkwaliteit, enzovoort. Zo wordt een puzzel gelegd van allerlei omgevingskwaliteiten die ieder voor zich begrijpelijk en legitiem zijn, om niet te zeggen urgent en noodzakelijk, maar optellen tot een klem waaruit het moeilijk ontsnappen is. Dat maakt de planontwikkeling traag.

Een groot geloof in het plan

De nieuwe Omgevingswet is gemaakt om omgevingswaarden zoveel mogelijk al in het planstadium te integreren, om stapeling in de uitvoeringsfase te voorkomen. Het voorbeeld van het Merwedekanaal toont aan hoe ingewikkeld dat kan zijn. Hoewel de bronpunten van de ontwikkeling op het kleine schaalniveau in de crisistijd zijn aangeboord, lijken deze niet echt een voet tussen de deur bij de planontwikkeling te krijgen. Het is geen onwil maar onmacht, sterk verbonden aan de Nederlandse planningstraditie en de instituties waarin die verankerd is: de ingesleten gewoonten die soms wettelijk zijn vastgelegd, maar soms ook alleen uit veelvuldig gebruik voortkomen.

Het geloof in het 'plan' als instrument is vanouds groot. Een plan maakt het mogelijk om alle uiteenlopende belangen van tevoren aan elkaar vast te knopen. Het complete institutionele kader van planontwikkeling is afgeleid van dat geloof in het samenhangende plan. Bijvoorbeeld de grondexploitatie. Die verbindt deelprojecten en maakt ze afhankelijk van elkaar. Vertraging leidt direct tot een financiële strop, zoals bij het uitbreken van de crisis pijnlijk duidelijk werd. Een tweede voorbeeld is het stelsel van plantoetsing en kwaliteits-

zorg. Milieueffectrapporten werken met alternatieven voor de complete, integrale ontwikkeling. Er liggen wettelijke normen en regels om die kwaliteiten desnoods af te dwingen. De toetsdichtheid in het planningsstelsel is hoog en gefragmenteerd, en heeft zowel betrekking op meetbare kwaliteiten (milieu, verkeersbelasting) als op kwaliteiten die ‘slechts’ beredeneerbaar zijn (welstand, erfgoed). Transformatie zonder het houvast van een plan is een tikkeltje te wild. Flexibiliteit is in te bouwen, maar improvisatie niet. Al gauw is dan het plan het enige richtsnoer en wordt er niet meer gewandeld door het gebied. Dat ontnemt de partijen in de gebiedsontwikkeling de kans om te reageren op de dynamiek die de ontwikkeling zelf in de omgeving losmaakt, zo daar al gelegenheid voor is: het project hecht zich niet aan zijn sociale omgeving.

Maar plannen, MER's en grondexploitaties zijn geen natuurverschijnsel. Het kan ook anders. Dat hebben de crisisjaren geleerd. De crisis heeft ademruimte gebracht en die ademruimte moet worden gekoesterd, schrijft planoloog Kris Oosting: ‘Het openbreken van de ruimtelijke ordening en het betreden van het speelveld door een brede waaier aan nieuwe partijen is een noodzakelijke correctie op een periode waarin de toekomst een

beheersbaar gegeven was geworden en ruimte voor spontaniteit ontbrak’. Dat betekent niet alleen dat initiatieven zoals Vechtclub XL en Meer Merwede een positie verdienen in het planningsgeweld dat de Merwedekanaalzone te wachten staat, maar ook dat dat planningsgeweld getemperd zou moeten worden. Oftewel: er is een meer structurele herbezinning nodig op de wijze van gebiedsontwikkeling.

De planologische ambitie kan zich in eerste instantie beperken tot de vraag wat voor soort gebied hier zou moeten groeien: gemengd hoogstedelijk en klimaatbestendig, bijvoorbeeld, met gezondheid als bijzonder accent. Het bestaande versnipperde grondeigendom is een pre: eigenaren kunnen, al dan niet met behulp van een projectontwikkelaar of corporatie, binnen dat streefbeeld aan de slag. Voorwaarde is dat die eigenaren er niet vandoor gaan met de revenuen. Een redelijk deel van de opbrengst moet terugvloeien naar de gebiedsontwikkeling: naarmate de ontwikkeling beter loopt, komen er meer middelen vrij voor de aanleg van openbare ruimten en infrastructuur. Het MER zal zijn waarde bewijzen met de analyse van de meetbare omgevingskwaliteiten: hieruit volgen de marges van de ontwikkeling en de plekken waar bijzondere maatreg-

len noodzakelijk zijn. De keuze is meer die voor een aanpak dan voor een eindbeeld. Dat maakt individuele bouwprojecten beter behapbaar, en stelt initiatiefnemers met persoonlijke ambities in staat om zich te verbinden aan de grote ontwikkeling.

Intermezzo

Donie kiest hetzelfde pad als gisteren, van het treinstation in Sligo naar de oever van de Garavogue-rivier. “Hij gaat zitten op een andere bank dan meestal, maar het stoort hem amper. Zijn eigen bankje is zovaak bezet, vooral op zomerdagen. Hij heeft zich erbij neergelegd. Het betekent slechts dat dit geen honderd-procentdag is, een dag waarop alles op zijn plaats valt. Een droevenis ja, maar een zachte.” Dat verandert als zich een tweede man aandient, die naast Donie op het bankje gaat zitten. Een man met hyena-ogen. Ook solitair, maar hij zoekt iets heel anders in het park bij de rivier. Donie schrikt. Hij laat zich niet meevoeren, hij peinst er niet over. Hij maakt zich uit de voeten. Ternaauwer-nood haalt zijn vaste trein terug naar huis, in het besef dat een honderd-procentdag nooit meer mogelijk is.

*Kevin Barry, Dark Lies the Island,
Vintage Books London 2013*

3 Verbindend opdrachtgeverschap

Gebiedsontwikkeling wordt een ontdekkingsreis in plaats van een afvalrace. De voldoening van een honderd-procentdag is op zijn plaats als er tijdens de rit nieuwe ontdekkingen worden gedaan, en niet als alles precies loopt zoals verwacht.

Maar investeerders hebben wel het vertrouwen nodig dat ze hun kapitaal steken in een omgeving die aantrekkelijk wordt of blijft. Overheden hebben publieke belangen te behartigen en politieke doelstellingen te verwezenlijken. Zij mogen niet, zoals in de jaren zeventig, terugvallen in de rol van procesmeesters. Met name de provincie was in het verleden het bemiddelende tussenbestuur tussen de planologische concepten van het Rijk en de fysieke ruimtes waar die concepten moesten landen. Die rol is verleden tijd. Sinds de decentralisatie in de ruimtelijke ordening heeft de provincie nadrukkelijk een eigen agenda.

Juist als het houvast van het plan vermindert, vraagt een proces van gebiedsontwikkeling om een hechte coalitievorming. Aan zo'n coalitie moeten de partners het vertrouwen ontlenen dat de gebiedsontwikkeling (1) recht doen aan politieke ambities, (2) publieke en private investeerders in positie brengt, (3) alle noodzakelijke deskundigheden tijdig inroept, én (4) de gebiedsontwikkeling dicht bij de gebruikers van een gebied en zijn omgeving houdt of brengt.

De provincie brengt eigen doelstellingen en instrumenten in de gebiedsontwikkeling in, maar staat niet meer, zoals in het verleden, boven de partijen. Samenwerking is gebaat bij gelijkwaardigheid. Vertrouwen in de samenwerking verhoudt zich slecht tot een doorzettingsmacht bij een van de partijen en de dreiging dat die op onverhoedse momenten kan worden ingezet. Wie kan dan wel het verbindend vermogen leveren om de gebiedspartners bijeen te houden en te laten presteren, zonder hen een eigen agenda op te leggen?

De Zandlaan
naar het Utrecht
Science Park

Er zijn voorbeelden waarin bewoners die rol op eigen initiatief op zich nemen. Soms is het de eigenaar van een terrein of een commerciële projectontwikkelaar. Al die partijen opereren doorgaans vanuit hun eigen agenda of verdienmodel. Hun verbindend vermogen neemt af naarmate de eigen doelstellingen meer omstreden zijn. In de publieke sfeer namen regionale besturen voorheen nog wel eens een verbindende rol op zich bij gebiedsontwikkelingen, maar hun positie was aanmerkelijk sterker toen het Rijk de regionale samenwerking als voorwaarde stelde voor medefinanciering van ruimtelijke projecten (in de jaren negentig). Ontwerpers, planologen en procesmanagers van buiten kunnen de verbinding zoeken vanuit een integrale en waarde vrije blik, maar zij zijn weer geen opdrachtgevers.

Verbindend opdrachtgeverschap door een neutrale partij is kortom moeilijk te vinden. Dat is niet zo gek: wie het initiatief neemt voor een gebiedsontwikkeling, doet dat vanuit bepaalde verwachtingen. De kunst voor de initiatiefnemer is om de eigen wensen in verband te brengen met observaties in de omgeving en de aanpak daarop af te stemmen. Een succesvolle aanpak op de ene plek kan niet zonder meer gekopieerd worden naar

een vergelijkbare situatie elders. Thijs van der Steeg, strategisch adviseur bij de gemeente Almere, noemt dat ‘het terugvinden van de onbevangen blik; bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren die weer een beetje frank en vrij durven kijken naar de samenleving en wat daar gebeurt’. ‘Zonder onbevangenheid kom je niet bij mensen uit’, stelt hij, ‘dan blijft het bij spreken over mensen als abstracte objecten en geschematiseerde werkelijkheden’.

De beste aanpak moet per gebied groeien en is afhankelijk van onder meer het startpunt van de ontwikkeling (particulier of maatschappelijk initiatief, veroudering van het huidige gebruik, programma van buitenaf?), de waarden die in het gebied besloten liggen en de potenties die het heeft.

Netwerk zonder leider in het Utrecht Science Park

Tussen Zeist en Utrecht ligt het Utrecht Science Park. Het is het grootste science park van Nederland, met 60.000 studenten en 20.000 medewerkers, en de groei is er nog lang niet uit. Een informeel netwerk van publieke, semipublieke en private organisaties geeft vorm en richting aan die groei. Het is een zogeheten

leaderless network dat optreedt als wat we ‘verbindend opdrachtgever’ kunnen noemen: het zorgt dat alle partners (publiek en privaat) vanuit eigen ambities en mogelijkheden bijdragen aan de ontwikkeling van het geheel.

Tegelijk ligt het wetenschapspark als een enclave in zijn omgeving. Twee verkeersaders snijden het science park af van de stad Utrecht: de A27 en de Waterlinieweg. De bebouwing keert zich met de rug naar het omliggende waterlinielandschap. Een tweede snelweg blokkeert de groei naar het noorden. Verkeerskundige Bas Govers noemde het USP de grootste mismatch in de stad: een hoogopgeleid publiek, dat meer dan ieder ander bereid is de auto te laten staan, maar tegelijk een uitgesproken auto-omgeving. Zo’n omgeving ontnemt studenten en kenniswerkers zowel de *thrill* van een veelkleurige stedelijke cultuur als de contemplatie van de tijdloze natuur en het cultuurhistorisch rijke landschap.

Het USP-netwerk zoekt de groeiruimte binnen de huidige grenzen van de enclave en in satellieten bij steden als De Bilt en Bilthoven. Het zijn de terreinen waar de coalitie relatief snel zijn slag kan slaan. Maar een voorspoedige ontwikkeling vraagt meer.

De gemeente Utrecht wil van het USP het tweede verkeersknooppunt van de stad maken, na het Centraal Station. In 2018 komt er een tramverbinding met het stadscentrum en een aantal jaren later wellicht een tweede. De provincie is een van de partijen die veel verwacht van een betere aansluiting om de omliggende groengebieden. Die kan de betekenis van het veelzijdige en kleinschalige landschap versterken en bijdragen aan het vestigingsklimaat en de concurrentiekracht van het science park zelf. Denk bijvoorbeeld aan het opkomend fenomeen van de vergaderwandeling, aan proefvelden voor outdoor onderzoek, maar ook aan een nieuwe economische motor voor landschapsversterking en een aangenamer verblijf voor de patiënten in het academisch ziekenhuis.

Beide ambities (de aansluiting op het regionale verkeersnetwerk en de regionale groenstructuur) gaan de spankracht van de leiderloze gebiedscoalitie te boven. Ze brengen expertises en partners binnen het hart van de coalitie die nu nog aan de rand of zelfs erbuiten staan. Als de samenstelling van de coalitie het blikveld beperkt, is er meer nodig dan verbindend opdrachtgeverschap met oog voor het persoonlijke schaalniveau.

4 Een kern van ouderwetse planologie

Tijdens de crisis is gebleken hoe de kunst van de gebiedsontwikkeling ontdaan kan worden van heel wat geïnstitutionaliseerde en protocollaire ballast. Als alles is afgeschud en iedere nieuwe opgave onbevangen en met nieuwe energie tegemoet kan worden getreden, blijft één kern over waar ouderwetse planologie voor nodig is – ouderwets in de zin van een beredeneerde opvatting over waar het heen moet met een gebied. Die principiële keuze voor het type leefmilieu dat ergens moet ontstaan (of: behouden moet blijven) ligt bij de overheid, ook als het initiatief voor de gebiedsontwikkeling van een ander is.

De voorbeelden in dit essay gaan, ondanks hun verschillen, alle drie uit van een zekere mate van eenduidigheid over het te realiseren leefmilieu. Het Noorderpark is in dit essay omschreven als ‘een publiek polderpark aan de rand van een grote stad met een hoge ecologische en cultuurhistorische waarde’ – het is een leefmilieu dat zich nog moet bewijzen, maar wel

die kans moet krijgen. De Merwedekanaalzone is ‘een gemengd hoogstedelijk milieu, klimaatbestendig en met gezondheid als bijzonder accent’ genoemd. Het Utrecht Science Park ontwikkelt zich verder als een internationaal centrum voor de kenniseconomie, opgebouwd rond een paar grote instellingen voor onderwijs en onderzoek.

De keuze voor het type leefmilieu kan niet los worden gezien van het huidige gebruik, maar er evenmin één op één van worden afgeleid. De grote opgaven van deze tijd (energietransitie, waterveiligheid, bereikbaarheid) vragen om ruimtelijke transformaties die op organische wijze niet tot stand komen. Bovendien hangen de kansen van de leefmilieus sterk af van de aansluiting op regionale en bovenregionale netwerken (infrastructuur, water, natuur), die de reikwijdte van een gebiedscoalitie ver te boven gaan. De keuze voor een bepaald type leefmilieu kan eisen stellen aan die netwerken, en andersom heeft het sleutelen aan netwerken invloed op de kansen en kwaliteiten op gebiedsniveau. Dat maakt

Passage van het
Waterliniepad onder
de Waterlinieweg

een omgevingsvisie van de overheid op het hogere schaalniveau onverminderd van waarde.

Kijk naar de Merwedekanaalzone: de extra druk op de stedelijke infrastructuur kan maar zeer ten dele in het gebied zelf worden opgelost. Of naar het Noorderpark: een van de redenen dat het recreatieve gebruik achterblijft, is de barrière met de Utrechtse woonwijken die de Karl Marxdreef en Albert Schweitzerdreef (delen van de noordelijke randweg om Utrecht) opwerpen. Wandel naar het Science Park: de taluds van de Waterlinieweg en de A27 maken een vruchtbare interactie met de stad Utrecht zo goed als onmogelijk.

Rond die A27 woedt een politieke discussie. Het Rijk meent dat de groei van de automobilititeit een verbreding van de snelweg onvermijdelijk maakt. De gemeente stelt dat meer asfalt meer autoverkeer oproept en dat beter geïnvesteerd kan worden in alternatieven voor het autoverkeer. De discussie gaat over verbreding, maar zou beter over verdieping kunnen gaan. De huidige A27, Waterlinieweg en noordelijke randweg vormen een aanzienlijke barrière voor gebiedsontwikkelingen ten oosten van de stad Utrecht. Het zou de moeite lonen om de toekomst van deze wegen vanuit dat perspectief te onderzoeken, in plaats

van alleen uit verkeerskundig perspectief, en investeringskeuzes mede daardoor te laten bepalen. Net zoals eerder is gepresteerd bij de A2 langs Leidsche Rijn.

Steeds weer opnieuw beginnen

De nieuwe perspectieven die zo ontstaan zullen een impuls geven aan gebiedsontwikkelingen en coalities in een wijde omgeving. Ze veranderen de condities en stellen ook de publieke partners in staat om de eigen ruimtelijke doelstellingen en ambities kracht bij te zetten. Een hoge omgevingskwaliteit ontstaat vervolgens als de ambitie in de omgevingsvisie in verband wordt gebracht met het plaatselijke en zelfs persoonlijke schaalniveau. Het fenomeen ‘visie’ is de afgelopen jaren in een kwaad daglicht terecht gekomen. Politici tonen zich schuw, premier Rutte voorop. De oorzaak van die beeldvorming ligt niet eens in argwaan jegens visionaire beelden en toekomstonderzoek, maar in het dwingende karakter tot op het laagste schaalniveau dat visies in de praktijk vaak bleken te hebben.

De Omgevingswet die in 2019 ingaat, schrijft voor dat overheden op elk schaalniveau omgevingsvisies moeten maken. Om de maatschappelijke en politieke legitimiteit daarvan te versterken, zullen deze toekomstige omgevingsvisies niet die zware lading mogen

krijgen. Gebiedsontwikkeling in deze tijd betekent steeds weer opnieuw beginnen: uitvinden hoe het proces moet lopen, welke waarden in het spel zijn, waar de maatschappelijke energie ligt. En het betekent het vermogen om eerder ontwikkelde denkbeelden bij te stellen. Ook als dat denkbeelden zijn die in een integrale visie zijn gestold.

Dat steeds weer opnieuw beginnen maakt de ruimtelijke ordening niet nog trager, logger en complexer. Integendeel. De Omgevingswet bevrijdt de ruimtelijke ordening van het vormvaste bestemmingsplan en de noodconstructies die in de loop van de jaren zijn ontwikkeld om hier de nodige flexibiliteit in aan te brengen. Kristel Lammers van de VNG noemt het een meervoudige aanpak: ‘een aanpak die erkent dat er ruimte nodig is om de doelen, ambities en koers op grond van omgevingsignalen aan te passen en er een veelheid aan actoren en factoren is die allemaal een bijdrage leveren’. Een van de instrumenten die zij suggereert is de Omgevingswandeling: ‘De wandelaars (omschreven als managers en professionals, red.) treden buiten de gebaande paden, kijken door de bril van de ondernemer en bewoner naar een gebied en tegelijkertijd ontmoeten ze elkaar in een hele andere setting.

De Omgevingswandeling is een oefening in een andere manier van onderzoeken en vernieuwen door te beginnen in de wijk en niet op het stadhuis.’

Misschien moet het wandelen niet te procedureel worden opgevat, als beginstap in een gefaseerd proces. Maar feit is dat de Omgevingswet uitnodigt om niet te wachten met de eerste steen tot er een integraal, doorgerkend en afgetimmerd plan ligt. De wet biedt vrijheden in de aanpak en maakt het mogelijk om alvast te beginnen met tijdelijke restaurants, verplaatsbare tiny houses of de eerste permanente bouwactiviteiten. De wet nodigt uit om steeds meer verborgen waarden en verrassende kansen in een gebied naar boven te halen en bij de plannen te betrekken. Om te blijven leren en ontdekken. Kortom: om te blijven wandelen.

Epiloog

Alexandra Horowitz: “What allowed me to see the bits that I would have otherwise missed was not the expertise of my walkers, per se; it was their simple interest in attending. I selected these walkers for their ability to boost my own selective attention. An expert can only indicate what she sees, it is up to your own head to tune your senses and your brain to see it. Once you can catch that melody, and keep humming, you are forever changed.”

Bronnen

Bij de proloog

Alexandra Horowitz beschreef haar wandelingen in 'On Looking: About Everything There is to See', uitgegeven in 2013 door Simon & Schuster in Londen. Het is in Nederland uitgegeven door Balans onder de titel 'Met andere ogen'.

Bij paragraaf 1

Jan Rotmans heeft op zijn website janrotmans.nl veel presentaties rond dit thema staan. Het komt ook aan de orde in zijn boek 'Verandering van tijdperk, uitgegeven in 2014 door Aeneas Uitgeverij voor Vakinformatie.

Bij paragraaf 2

Het citaat van **Meer Merwede** is afkomstig van de website meermerwede.nl. De drie Utrechtse achter het initiatief zijn locatiemarketeer en -programmeur Emilie Vlieger, landschapsontwerper Floris Grondman en redacteur annex communicatieadviseur Maurice Hengeveld. Vlieger vertelt over Meer Merwede in 'Het nieuwe stadmaken, van gedreven pionieren naar gelijk speelveld', in 2015 uitgegeven door Trancity*Valiz

en geredigeerd door Simon Franke, Jeroen Niemans en Frans Soeterbroek.

Uit de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel voor de **Omgevingswet** (2014): 'De beweging die nu wordt gemaakt is dat in het wettelijk stelsel niet sectorale eisen het vertrekpunt zijn, maar initiatieven en ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving zelf. Daardoor wordt gestimuleerd dat de onderscheiden belangen in samenhang worden beschouwd zodat een goede kwaliteit van de fysieke leefomgeving wordt bereikt. (...) Onder de Omgevingswet brengen de onderscheiden belangen daarom niet langer sectorale procedures en systemen met zich mee.'

De **hoge toetsdichtheid en de fragmentatie daarin** is onderwerp van een gezamenlijke advies van het College van Rijksadviseurs en de Adviescommissie Water aan de minister van Infrastructuur en Milieu (januari 2017). Het advies bevat de centrale aanbeveling om te werken met visitaties over de

wijze waarop gemeenten en provincies werken aan de omgevingskwaliteit, voorafgegaan door zelfevaluaties.

Het citaat van **Kris Oosting** is afkomstig uit zijn essay ‘Bouwen met flair’, gepubliceerd in ‘Hart en ziel’, het boek over de juring en de resultaten van de Gouden Piramide 2016 (de rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap) dat is verschenen bij nai010 Uitgevers.

Bij het intermezzo

De verhalenbundel *Dark Lies the Island* van **Kevin Barry** is in het Nederlands verschenen bij De Bezige Bij als ‘Donker ligt het eiland’ (2014). Donie is hoofdpersoon in het verhaal ‘The Cruelty’.

Bij paragraaf 3

Het citaat van **Thijs van der Steeg** komt uit het essay ‘Werken tussen tactieken en publieken, een pleidooi voor de terugkeer van de publieke dienaar’, dat hij in 2016 in samenwerking met Arnold Reijndorp maakte. Het is te vinden op de website trancity.nl.

Bas Govers deed zijn uitspraak over de mismatch van het USP in het artikel ‘Nieuwe knooppunten ontlasten Utrecht Centraal’ (2016), geschreven door Peter Paul Witsen in

opdracht van architectuurcentrum Aorta en te vinden op de website aorta.nu.

Het team van Weeting (weeting.nl) heeft een groot aantal routes uitgezet voor **wandelend vergaderen**, waaronder twee rond het Utrecht Science Park.

Bij paragraaf 4

Op de website van het architectenbureau Op ten noord blijdenstein staat een inspirerende animatie van wat een **Waterlinieweg op het maaiveld** voor de stad Utrecht kan betekenen: www.onb.nl/portfolio/waterlinieweg-in-utrecht/

Minister-president **Mark Rutte** sprak in zijn H.J. Schoo- lezing van 2013 over ‘visie’ als een ‘olifant die het zicht ontnemt’. Hij zei wel te geloven in een visie die mensen perspectief biedt, niet in een visie als blauwdruk voor de toekomst die tot in detail moet worden uitgevoerd.

Kristel Lammers bepleit de omgevingswandeling in haar essay ‘Variëteit voor verandering, pleidooi voor een meer-voudige veranderaanpak voor de Omgevingswet’, in 2017 gepubliceerd door de VNG en te vinden op vng.nl.

Persoonlijke ambities en interesses van individuele mensen kunnen kwaliteit toevoegen aan de leefomgeving. Bij projecten van gebiedsontwikkeling moet daar ruimte voor zijn. Dat is de les van de kredietcrisis. Nu de crisis achter de rug is en de druk op de ruimte weer toeneemt, is het zaak om de deur voor het individuele initiatief open te houden. Dat vraagt een andere benadering van planning: een planning die improvisatie insluit. Steeds opnieuw bij nul beginnen, bij iedere gebiedsontwikkeling weer, maar wel meteen in het gebied zelf.

Het essay 'Blijf wandelen' is geschreven door Peter Paul Witsen ter gelegenheid van de Dag Ruimtelijke Kwaliteit van de provincie Utrecht op 13 april 2017.

Het bevat een persoonlijke reflectie van de auteur op enkele experimenten uit het Innovatieprogramma Fysieke Leefomgeving van de provincie.